Գալով խնդրոյս ժամանակագրական մասին, պիտի ըսենք թէ այս խնդիրը հայ մատենական թագաւորութեան ամբողջական ժամանակագրութեան հետ կապ ունի եւ անոր հետ ի միասին հարկ է որ լուծուի։ Այս պաշտօնը կատարած եմ արդէն վերյիշեալ "Untersuchungen zur armenischen Chronologie und Geschichte" յօդուածիս մէջ։ Հոս ըստ այսմ կարեւոր եզրակացութիւններն հաղորդելով պէտք եմ գոհանալ։ Կորեան բնագիրը բոլորովին զերծ չէ վրիպակներէ. այսպէս ժամանակագրական վերջաբանին մէջ, էջ 48, կ'ըսուի "Հայերէն գրերու գիւտէն մինչեւ որդոյն վախճանը՝ 35 տարի, որ է ըսել հաշուելով է Յազկերտ Առաջնոյն Ը. տարիէն" (կը սկսի 12/14 Օգոստոս 406)։ որ կը հակասէ Հեղինակին տուած ուրիշ տեղեկութիւններուն։ Հաւանաբար փոխանակ "Ը.ի" պէտք ենք ընթեռնուլ "ԺԵ. ամէ"։ որով հայ գրի գիւտը 402/3ի կը փոխադրուի։ Միջագետքի մէջ իբրեւ ժամանակակից եպիսկոպոսներ կը յիշուին Ակակ Ամիդայ եւ Բաբիլաս Եդեսիոյ։ Բաբիլաս անուն եպիսկոպոս մը սակայն այս ժամանակաշրջանին մէջ ծանօթ չէ, Բաբիլասը պէտք է ընթեռնուլ Ռաբբուլա = ܪܒܘܠܐ, որ սակայն 411/12ին եպիսկոպոս եղաւ եւ մեռաւ 8 Աբ 746 = 8 Օգոստ. 435։ իսկ 398 Նոյեմբեր 28էն մինչեւ 409 Օգոստոս 1 Ուռհայի աթոռը կը գրաւէր Պեկիդա։ Ուրեմն հոս անտարակոյս ժամանակագրական վրիպակ մը գոյութիւն ունի, որ սակայն պատմական իրողութիւններով շատ դիւրաւ կը մեկնուի։

Հայ այբուբենքի գիւտին տարեթիւն է Վռամշապուհ թագաւորին հինգերորդ տարին, որով առ 398/9ին գահ բարձրացած կ'ըլլայ։ Վռամշապուհ ոչ թէ գրի գիւտէն ետքը, ինչպէս Ղազարայ բնագրէն կը տեսնուի (էջ 54), այլ ամբողջ 21 տարի թագաւորեց, ուրեմն 398/9—418։ Շատ կը շեղէինք հոս մեր խնդրէն եթէ Ղազարայ խառնակ տեղեկութիւնն մանրամասն քննել ուզէինք. այս մասին կ'առաքենք մեր ընթերցողներն վերն յիշուած յօդուածին։ Այս տեղ զմեզ հետաքրքրող գլխաւոր թուականներն են՝

Խոսրով Գ. թագաւոր Պարսկահայաստանի 383—388 (386?)

Առաւան[1], հազարապետ 389—?

Մաշթոց արքունեաց ծառայութեան մէջ կը մտնէ գրեթէ 389ին։

Մաշթոց կրօնաւոր 391/2։

Վռամշապուհ, եղբայր Խոսրովու, թագաւոր 398/9—418։

Հայ գրի գիւտը 402/3

Խոսրով Գ. երկրորդ անգամ, 8 ամիս, 419։

Շապուհ, Որդի Յազկերտի Ա. 420

Սահակ կը վախճանի 438

Մաշթոց կը վախճանի, 13 Մեհեկան, Յազկերտ Բ.ի 12 տարին = 17. Փետր. 439։

Հայ այբուբենքի գիւտին յոբելեանն ըստ այսմ պէտք էր 1902/3ին տօնուիլ։ Այս աշխատաբար գործքին պատմական էութիւնը, զոր հիմնելով գործոյն պատմական նշանակութիւնը հարկ է գնահատել — կը կայմէ՝ ոչ թէ Մազդեզանց յարձակման դէմ քրիստոնէութիւնն հաստատհիմն պաշտպանելու հոգը պարզապէս, ինչպէս առ հասարակ կը կարծուի, որովհետեւ Յազկերտ Ա.ի եւ նախորդին՝ Վահրամ չորրորդին ժամանակ եկեղեցին անդորր խաղաղութիւն կը վայելէր, այլ Սելեւկիոյ Կտեսիփոնի աթոռակալներուն դէմ՝ ազգային հայ եկեղեցւոյ անկախութեան պաշտպանութիւնը. այն կաթողիկոսին, որ զօրավիգն ունենալով իրեն Արքայից արքային, կը ճգնէր գերագոյն պլուխն ըլլալու Երանշարի բոլոր քրիստոնեաներուն, որոնց թուոյն կը վերաբերէին նաեւ անդրկովկասեան քրիստոնեայ ազգութիւնները, եւ առոր համար ալ՝ Հայաստան, Վրաստան ու Աղուանից աշխարհն ալ իր իրաւասութեան մէջ անցուցած էր[1]։ Մաշթոցի գիւտն ու այսու կատարուած թարգմանութիւնները այս պայքարին համար հոգեկան զէնքեր տուին Հայաստանի եպիսկոպոսներուն ձեռքը։

ԴՈՑ. Յ. Վ. ՄԱՐԿՈՒԱՐՑ

Թարգմանեց Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ՍՐԲՈՅՆ ԵՓՐԵՄԻ

Մեկնութիւն եւ սկիզբն Ցուցայ:

Աւրէն եւ արժան է որպէս կերակրիմք յայտնի յերկրաւոր կերակրոց, սոյնպէս յաւժարութեամբ վայելեսցուք եւ յերկնաւոր խորտկաց, զոր ետ մեզ Աստուած ի ձեռն սուրբ գրոց։ Զոր աւրինակ լի են ամենայն արարածք եւ զեղուն զամենայնութիւն ի զարմանս մարմնոց մերոց, սոյնպէս եւ ամենայն իրք աւգտակարք տան զամենայն աւգնութիւնս ի զարմանս ոգւոց մերոց։ Եղեն արարածք զարմանիչք մարմնոց մերոց, եղեն եւ գիրք զարմանիչք հոգւոց մերոց։ Եւ որպէս զոր յամենայն աշխարհի բերէ բարիս, եւ ոչ բանութեամբ զան մտանեն ի բերան մարդոյ եւ զարմանեն զնա, այլ ինքն կամաւք իւրովք բանայ զգուսն բերանոյ իւրոյ եւ վայելէ ի ճաշակն, որ ուրախ առնէ զնա, սոյնպէս եւ ըստ սմին աւրինակի զոր ի գիրս ամենայն բարութիւնք եւ ոչ բանութեամբ մտանեն ի հոգիս

---

[1] Պէտք է զանազանել Պապ թագաւորի ժամանակակից magister armorum Arrabanuէն (այսպէս Վաստ. Չեռ.) Ամիանոսի քով։

[1] Synodicon orientale, էջ 37—276։ Ժողով Մար Յահբալահայի յամի 420։

2. B յըսկիզբն։ 3—4. C (= թ. 289) D (= թ. 802) E (= թ. 847) յայտնապէս։ — 4. E յերկրաւորաց։ — 4. B կերակրաց։ — 4. CDE նոյնպէս։ — 5. B յօգեւոր։ — 5. CDE խորտկացն։ — 6. CDE ի սուրբ Գրոց։ — 6—12. CDE չիք «լի են ամենայն ... եւ որպէս զոր»։ — 7. A յեղուն։ — 8. A ի զարմանքս։ — 8. B յամենայն ... յաւգտակարք (A ալ յաւգտակարք)։ — 12. AB զանզի, աւզզ. որպէս։ — 13. AB աշխարհէ ... բերէք (B բերք)։ — 13—21. Վանափանի տարբերութիւնները տես ՀԱ. էջ 620։ — 14. AB զնայ։ — 16. AB ի ճաշակն։ — 17. B ի գիրս։ — 17. A

digitised by A.R.A.R.@

կենդանի բանքն եւ իմաստնացուցանեն զմիտս, այլ ինքն իշխանական կամուք բանայ զդուռն լսելեաց իւրոց եւ ընդունի զնոսա ի միտսն։

Արդ յաւրինեմ այսուհետեւ առաջի ձեր սեղան լի անուշահոտ անմահացուցիչ եւ երկնաւոր կերակրոց․ եւ կարգեսցուք ի վերայ նորա զյաւրինեալ խորտիկս, որ (ի) հաւատացելոց մտաց եւեթ ճաշակի։ Կերակուրք եւ դուք յաւժարութեամբ յայսմ կերակրոյ, որ ոչ ծանրանայ, վասն զի ի բարձունս ամբառնայ հանէ զկերողսն։ Արդ եղիցի ձեզ բանս իմ փոխանակ սեղանոյ եւ մտքն ճաշք փոխանակ խորտկաց, եւ կերիցեն ականջք փոխանակ բերանոյ, եւ ժողովեսցեն միտք փոխանակ որովայնի եւ կերակրեսցի ոգին հանդերձ մարմնովն։

Արդ այսպէս հրամայէ մեզ տէրն ճաշոյս, որ է արարիչ, զի առցէ մտցէ առող՝ ծառայս առ ծառայակիցս իւր, որ պաշտէ զնոսա, սկսեալ ի վերայ բազկաց իւրոց դնել առաջի հիւրոց, զորս հրաւիրեաց ողորմութիւն եւ կոչեաց մեծութիւն Աստուծոյ (եւ որոց) բաշխեն եւ տան հաւատք։ Այսուհետեւ կոչեցելոցն ուտել, որչափ կամեսցին, զի սեղան արքայորդւոյն ոչ պակասէ։ Ահաւասիկ հոգին սուրբ տայ ի ծածուկ եւ առողն աղաղակէ յայտնի եւ դուք լուարուք յաւժարութեամբ։

Սկսցուք այսուհետեւ առել փոքր ի շատէ որչափ կարող իցեմք վասն առաքինութեան պատերազմին Յոբայ։ Դիչխոյն նահատակաց թէ զիարդ մարտեաւ եւ յաղթեաց, զի ինքն պսակեսցի եւ ախոյեանն յամաւթ լիցի եւ տէր մարտին փառաւորեսցի, եւ դուք ամենեքեան ուսջիք մարտնչել․ քանզի ոչ եթէ ընդ Յոբայ միայն մարտեաւ ախոյեանն, այլ եւ ընդ ամենայն մարդ հանապազ մարտնչի եւ միշտ գրգռէ զպատերազմ։ Եւ քանզի հանապազորդէ ի մարտ պատերազմին իւրոյ, յամենայն ժամ լիցին զգուշացեալ։ Եւ քննեսցեն տեսցեն թէ իւ պարտաւորէ, եւ որո՛վք հնարիւք յաղթեցին նմա առաջին ընկերք իւրեանց եւ եղիցի յաղթութիւն յաղթողաց՝ քաջալեր եւ խրախոյս նահատակաց որ դեռ ի մարմնի կան։ Եղիցուք այսուհետեւ աշակերտք գրոց, զի իբրեւ վարդապետք հոգեբարձու լինիցին մեզ իմաստնացուցիչք, եւ մեք իբրեւ աշակերտք փոյթք մեծացուք վարդապետութեամբ նոցա։ Սկսցուք եւ մեք գնալ ընդ հետս երանելւոյն Յոբայ, եւ ուղղել զգնացս մեր ընդ ճանապարհս նորա։

Այր մի էր յերկիր յՈւծ, այսինքն ի պարարտ յերկրէ, եւ անուն նորա Յոբ․ եւ ընդէ՞ր ասէ գիր յերկրէ էր այրն, որ նմանող էր վարուքն զուարթնոց որդւոցն բարձանց։ Աստուած գրեաց զառաքինութիւնս նորա, զի ընթերցցին մարդիկ եւ լուիցեն եւ եղիցին նմանողք նմա։ Եւ յորժամ ասէ գիր վասն առաւել գնացից նորա եւ առաքինի գործոց նորա, զի դուցէ իբրեւ լուիցեն՝ իմասցին եթէ հոգեղէն է նա եւ ոչ մարմնեղէն։ Կանխեաց Աստուած գրոշմեալ յըսկիզբն գրոցն զառաքինութիւն նորա, եւ զտեղին եւ զերկիրն յորում ծնեալն էր, զի իբրեւ լուիցեն արդար ընկերք նորա, ուրախ լինիցին թէ զի՛ նոցա ազգական, որ զգեցեալ էր մարմին իբրեւ զնոսա եւ ոչ պարտաւորեցաւ։ Վասն այնորիկ ասէ գիր թէ Այր մի էր յերկիր յՈւծ եւ անուն նորա Յոբ․ իբրեւ զձեզ էր ասէ, ո՛վ մարդիկ, հնարեցարուք եւ դուք լինել իբրեւ զնա, ըստ այնմ զոր ասէ առաքեալ․ Եղերուք իբրեւ զիս, քանզի եւ ես իբրեւ զձեզ էի։ Մարմին զգեցեալ էր իբրեւ զձերդ, զգեցարուք եւ դուք զզեղ մտաց նորա․ ի մէջ մարդկան շրջէր իբրեւ զձեզ, ժրացարուք եւ դուք հաղորդել ընդ հրեշտակս լուսոյ իբրեւ զնա․ ամուսնացաւ իբրեւ զձեզ, այլ ոչ իբրեւ զձեզ երթայր զկնի խրատու սպանող ամուսնի իւրոյ, զի լեալ են կանայք ձեր առք մտաց ձերոց։ Իբրեւ զձեզ ծնաւ ուստերս եւ դստերս, այլ առաւել քան զձեզ սնոյց ի ներքոյ երկիւղին Աստուծոյ, ուսոյց նոցա սիրել զմիմեանս․ իբրեւ զձեզ ունէր ինչս բազումս, այլ ոչ յափշտակէր իբրեւ զձեզ զայլոց, այլ եւ ոչ զիւրն արգելոյր ի կարաւտելոց․ իսկ սատանայ հաշէր մաշէր իբրեւ տեսանէր զայս ամենայն, քանզի ոչ աղջամուղջ խաւարն սատանիկ լուսոյ արդարոյն կարէր համբերել։ Զոր աւրինակ կուրացուցանէ արեգակն ճառագայթիւք իւրովք զխէթ աչս, նոյնպէս յաղթէր արդարութիւնն Յոբայ խաւարի չարին, որ զպէսպէս չարիս ցուցանէր, եւ Յոբ, որ քաղցր էին ճառագայթք ողորմութեան նորա ամենայն ումեք, յոյժ դառնէին սատանայի, եւ զորմէ բազումք գոհանային, միոյն միայն տրտնջէր։ Պակասեցաւ կողմն սատանայի յաւուրս նորա․ զի պարտեաց եւ եհան ի նմանէ զաշակերտս նորա։ Խորհուրդ ի մէջ առեալ ասէր սատանայ․ վա՜յ ինձ եղո՜ւկ եմ ես, զառաջին մարդն խաբեցի, եւ յանմահութենէ զլացայ, արդ եթէ թո՛յլ տամ սմա՝ սակաւանայ յոյժ կողմն իմ, այլ լաւ է ինձ աշխատել սակաւ մի, եւ [յոյժ] սպանանել զՅոբ․ եւ զայս ոչ գիտէր եթէ յորժամ աշխատէր ամենայն զաւրութեամբ իւրով, ոչ ապրէր ի Յոբայ, քանզի

բազում։ — 19. "եւ,ք մեզմէ է։ — 22–28. CDE չիք "Արդ . . . զկերողսն"։ — 26. A կերէք. B կերուք։ — 27. A կերակրոց։ — 29. AB ս/րոյ սեղանի։ — 30. B եւ խորտկացն։ — 30. CDE բերանոյ։ — 31. CDE ժողովեսցին ի միտս (E միտք)։ — 32. CDE կերակրեսցին (E —ցի) հոգին (E հոգի)։ — 33–40. CDE չիք "Արդ . . . ոչ պակասէ"։ — 35. AB զնայ, ուղղ. զնոսա. այլազգ անիմաստ։ — 35. AB սկսեալ — — —էի ի վերայ, ընջեցի։ — 36. B հիւրոյ։ — 38. "եւ որոց" մեզմէ։ — 40. B արքայ որդւոյն։ — 41. B ի ծածուկս։ — 41. CDE առող (E առողն) յայտնի աղ.։ — 47. B լինի . . . մարմին։ — 52. AB լինին։ — 56. B քաջալէր . . . նահատակ։ — 58. B եւ հոգաբարձու։ — 60. B փոյթ։ — 65. Յոբ. Գլ. Ա. 1. AB յՈծ։

— 68. B առաքինութիւն։ — 71. AB դուցցէ։ — 72. AB նայ։ — 73. A չիք գրոշմեալ։ — 76. AB ազգականք։ — 77. B զնոսայ։ — 78. B այնորիկ։ — 80. B զնայ։ — 83. A զդեղ։ — 84–86. B ժարացարուք . . . հաղորթել . . . զնայ։ — 86–92. CDE ամուսնացաւ, այլ ոչ արար զկինն. այր (CD այլ) մտաց իւրոց սպանող խրատու . . . սնոյց որդի, այլ յերկիւղն Աստուծոյ, ունէր մեծութիւն, այլ ի պէտս կարաւտելոց։ — 89. "զձեզ" մեզմէ։ — 90. B երկեղին։ — 94. այսպէս CDE իսկ AB չունին հաշէր ե—։ — 97–98. Հմմտ. Վանական. "որպէս արեգակն լուսաւորէ զառողջ աչս եւ կուրացուցանէ զխէթ աչս"։ — 98. B զխիթ . . . արդարութիւն։ — 99. AB չարս։ — 101. B ումէք։ — 102–111. CDE ի տարբերութիւններ տես ՀԱ. էջ 620։ — 106. B եղակ։ — 107. A զլացայ։ — 107. B սմայ։ 108. A կողմն։ — 109. AB աշխատել։ — 111. A

digitised by A.R.A.R.@

այլ՝ որք չէին որդիք Ցորայ, գտան Նմա առ յոյս սնոտի կշտամբեալք ի նորա խաւարին կամս մոլորեալք։ Արդ սա ընդ Ցորայ ի պատերազմ պատրաստէր, իբր հպարտութիւն ի վերայ հպարտութեան յաւելլոյր իւր. եւ եա Նա զծառն մեծ, թէ տարածեաց զոստս իւր եւ ամենայն թռչունք հալածեալք ապաւինէին յոստ նորա, կարծեաց եթէ կարիցէ հատանել զնա տապարաւ կատաղութեան իւրոյ, եւ հալածեսցին թռչունք յիւրեանց յապաւինութենէն, եւ դիւրաւ անկցի ապաւէնն թռչնոց. եւ զայս ոչ ած ի միտ անհանճարն, եթէ ինքն աշխատի եւ թափէ զոյժն եւ վարձկանքն իւր խաբին եւ ամաչեն, երկաթն իւր փշրի եւ ծառն ոչ կտրի, բայց ոչ մարտեաւ ժպրհութեամբն ընդ ծառն առանց տեառն դրախտին, մի գուցէ տագնապիցին այլ եւս ծառքն [եւ յորժամ կամի կտրել ապականիչն կտրէ], այսինքն ոչ կարաց սատանայ մարտնչել ընդ արդարոյն մինչեւ թողացոյց Աստուած, քանզի ոչ ունի իշխանութիւն առանց թողացուցանելոյ, զի եթէ մարտուցեալ էր ընդ Ցորայ առանց թողացուցանելոյ, կարծէին մարդիկ եթէ գոյ զաւրութիւն տկարին, ապա [եթէ] մինչ թողացոյց Տէրն բարերար չարագործ ծառային, յայնժամ մարտեաւ ընդ հաւատարիմ տնտեսին։ Առանց պատասխանիս տալոյ գտցին ուսմունքն մոլարք, որ ասեն եթէ իշխանութիւն ունի նա բնութեամբ, զի ահա մարտիւն զոր արար ընդ Ցորայ, ունիմք զերկուսեանն, զի տկար է եւ անգէտ. տկար է՝ վասն զի խնդրեաց զհրամանն, եւ անգէտ՝ վասն (զի) հպարտացաւ, զի թէ գիտացեալ էր թէ ինքն յաղթի ի պատերազմին, ապա ոչ բնաւ մարտնչէր։ Ապա եթէ մարտեաւ առ յոյս եթէ յաղթեմ, ոչ որպէս կարծեացն դիպեցաւ Նմա։ Բազումք են որ պարտաւորին յամաւթ մեծացուցչաց նորա եւ [հպարտութիւն] ի կորուստ եւ ի պարտութիւն մտաց նորա։

Լուիցուք այսուհետեւ զայս սքանչելի պատերազմէ, զոր կրեցին արարածք, եւ տեսցուք զսատանայ որ մախանաւք պատրանացն յաղթեաց բազմաց, բայց այժմ պարտեցաւ ի միջէն, որ անկեալ դնէր յաղբիսն. խորհեցաւ սատանայ մարտնչել ընդ Ցորայ, կանխեաց ամենագէտն եւ զրկեաց ըզխորհուրդս նորա, բայց ոչ արգել զնա ի զլացութենէն։ Եւ ասաց, ասէ, Տէր ցսատանայ. եդեա՞լ ինչ իցէ քո ի միտ զծառայէ իմմէ ՚ի Ցորայ, զի չիք որ իբրեւ զնա ի վերայ երկրի. բաւական է այս վկայութիւն ի վերայ Նահատակին, Աստուած իսկ եղեւ վկայ ճշմարտութեան Նորա. ծառայ՝ զոր տէր իւր սիրէ, ո՞վ ատէ զնա, եթէ որ ատէ՝ ոչինչ կարէ վնասել զնա, զի աւգնական նորա տէր է, եւ մարդոյ՝ որում Աստուած վկայէ, ո՞վ կարէ կոխել զնա եւ եթէ յանդգնեսցի՝ անձին իւրում վնաս առնէ եւ ոչ սիրելւոյն Աստուծոյ։ Ապա եթէ ոչ տեսցուք զսատանայ որ ժպրհեցաւ մարտնչել ընդ առն, որում Աստուած եղեւ վկայ եւ վաղվաղակի ժամանեցին Նմա կորանք։

Եւ պատասխանի սատանայ առաջի Տեառն եւ ասէ եթէ ոչ ձրի սիրէ Յոբ զԱստուած, այլ զի ետուր Նմա վարձս, վասն այնորիկ պաշտէ զՏէր. զի քո առ հասարակ ամրացուցեալ է զներքինս եւ զարտաքինս նորա եւ որ ինչ միանգամ շուրջ զնովաւ է։ Զերկս վաստակոց նորա աւրհնեցեր եւ զանասունս նորա բազմացուցեր ի վերայ երկրի։ Աղէ արկ զձեռն քո զնովաւ եւ զերծ զնա յընչից իւրոց, եթէ ոչ յանդիման հայհոյեսցէ զքեզ. տուր ինձ իշխանութիւն ջնջել զնա ի բովս եռանդեան եւ ցուցից զի գոյ աղտ յոսկին որով պարծիս. մերկեա ի նմանէ զհովանի շնորհաց քո եւ տեսջիր որպէս ցամաքեցուցից տապով նեղութեանց զխոստովանութիւն հաւատոց նորա, տուր ինձ հրաման շընչել զմրրիկ իմ եւ խառնել հողմով զծովն մեծ ի վերայ վաճառականին, եւ տեսջիր որպէս ընկղմեցից զբազմաժողով շահ վաճառաց նորա ի քակել սատակել ալեաւք իմովք զհաստատուն առագաստս նաւի նորա, տուր ինձ հրաման հանել զտէգս իմ սրտմտագինս, եւ տեսջիր որպէս զարհուրեցուցից զհովիւն խաշանց քոց բազում գայլիւք եւ ցրուեցից զհաւատոն աղքատաց, տուր ինձ հրաման ժողովել զամենայն հէնս իմ եւ տալ ընդ Նմա մարտ պատերազմի, եւ տեսջիր որպէս առից զքաղաքս խորհրդոց նորա եւ քակեցից զհզաւր աշտարակս նորա, տուր ինձ իշխանութիւն ճեպել հարկեալ ըստ կամաց իմոց, եւ տեսջիր որպէս քակեցից զշխանի այգւոյ նորա եւ կոտորեցից զբարունակսն ողկուզաւք։ Բազում խրախամամբ խրախայր անաւրէնն մինչեւ առ իշխանութիւն, ոչ զի Յոբ պարտաւորեսցի, այլ զի սատանայ յաճախեսցի եւ կորասցի։ Եւ ասէ Տէր ցսատանայ, ահա զամենայն ինչ որ ընդ Նովաւ իցէ տուեալ է ի ձեռս քո. բայց ի Նա մի՛ մերձենայցես. եւ ասեն բազումք եթէ ընդէր ետ ի ձեռս նորա, զի ահա գիտէր թէ արդար է. գիտասցէ այն որ զայս ասէ, զի թէպէտ եւ տէր իւր գիտէր զնա, զի Նա ամենագէտ է, այլ ծառայակիցք իւր ոչ էին տեղեակ առաքինութեան նորա։ Աշաւք տեսանէին, զի եմոյծ զնա ի մարտն վասն երկուց իրաց, մի՝ զի գիտասցեն զնա որք ոչ գիտէին եւ մի՝ զի սատանայ յամաւթ լիցի,

---

զաւրութեամբն։ — 112. B օր։ — 113. AB խաւարին, հմմտ. ՀԱ. էջ 624. հաւատամք ընդհանրապէս մութ է։ — 114. B այ։ 117. B յամենայն։ — 118. A ապաւինէին ի յոստս B ապաւինեն ի յոստս, տես ՀԱ. էջ 625։ — 119. B զնայ։ — 119. A կատաղութեանն։ — 123. A զոյժն — 123. A չիք եւ-ըին։ — 124. B կտորի։ — 126. AB գուցցէ։ — 126—127. փակագծին հատուածը կը խանգարէ իմաստը։ — 133. B բարերարն։ — 135. պատասխանի (?)։ — 135—142. Հմմտ. Վանական, «յանդիմանեսցին ուսմունք մոլորք որ ասեն, իշխանութիւն ունի նա բնութեամբ, զի տկար է նա եւ անգէտ. տկար է վասն զի խնդրեաց զհրամանն, եւ անգէտ զի մարտեաւ. եթէ գիտացեալ էր ինքն թէ յաղթի ոչ մարտնչէր ընդ Նմա»։ — 136. AB մոլարքն։ — 137. AB Նայ . . . ահա (B ահայ)։ — 137. B չիք ընդ։ — 138. A զերկոսեանն։ — 140. A չիք զի։ — 142. AB ապայ։ — 145. ընջելի է «հպարտութիւն», որ ծագած կ՚երեւայ մերձակայ «ի պարտութիւն» բառէն։

---

156. AB զնայ։ — 163. B ապայ։ — 168. B հրամանք։ — 170—171. B չիք եւ— զարտաքինս։ — 174. B յնչից։ — 175—196. Վանականի տարբերութիւնները տես ՀԱ. էջ 620/1։ — 177. AB մերկեայ։ — 180. B հաւատոց։ — 187. B զհովիւն։ — 189. A հէնան. B հէնն։ — 195. A խրախամամբ խրախայ. B խրախայ անարէնն։ — 201. B արդարէ։ — 205. B չիք զի։ — 208. B զնայ։

digitised by A.R.A.R.@

զի պարտաւորելոց էր ի մարմի արդարոյն եւ յերկրորդ Ադամայ. այլ գիտէր Աստուած եթէ յաղթէ Յոբ, վասն այնորիկ ոչ արգել զնա ի մարտէն, զի մի կարծիցի եթէ ճշմարիտ են բանք սատանային՝ որ ստուտն է, եւ ակնարկեսցէ վասն Յոբայ եթէ տկար է զաւրութիւն կամաց նորա եւ գտանիցի Աստուած ակնառու, եթէ զայր՝ որ ոչ էր արժանի սիրելոյ սիրէր։ Այլ զի Աստուած ազատ է ի բամբասանաց եւ յանդիմանութենէ, եւ Յոբ ի լուծութենէն զոր հարծեաց զնմանէ սատանայ, բանսարկուն կշտամբեսցի ի ստութեան իւրում՝ եթէ բարիք մատնեաց Աստուած զծառայ իւր ընդ նմա ի պատերազմ, զի մի ծածկեսցի նեղութիւն առաքինութեան նորա։ Եւ սատանայ պարծելով էառ հրաման փորձել զգծառայն Աստուծոյ։ Սկսաւ այնուհետեւ սատանայ ժողովել զզաւրս իւր՝ զդունդս լեգէոնաց եւ զաւրագլխաց, զբանակն բեեղզեբուղ առաջարակեալ ձախու կողմանն։ Եւ առուն խրատ ամենեքին միմեանց եթէ յանկարծակի ընդոստուցեն զարգարն նահատակ։ Խաւսել կալաւ սատանայ ընդ պաշտաւնեայսն ամբարշտութեան իւրոյ, ասէ. պատերազմ է այս մեծ եւ սաստիկ, որ կարգի անուն նորա յամենայն դարս. ես պարծեցայ առաջի Աստուծոյ խոստանալով եւ առացի վասն Յոբայ. Եթէ մատնեսցես զնա ի ձեռս իմ, գտանի աղտ յոսկին. եւ ետ ինձ իշխանութիւն ի վերայ ընչից նորա, առնել զնոսա բառ կամաց իմոց։ Տեսէք եւ զգոյշ լերուք, գուցէ զեղծիցիք եւ լինիցիք այպն կատականաց։ Արդ պիտոյ են հնարք եւ խորամանկութիւնք ձեր, եւ կեղծաւորութիւնք խորհրդոց ձերոց։ Թաղեցէք եւ թագուցէք զորոգայթս ձեր, եւ երկայնեցէք զլարս գործեաց ձերոց, ժողովեցէք զամենայն մեքենայս ձեր, խորեցէք փորեցէք զխորխորատս ձեր, հապա տեսից զվարուժանակս իմ ապականիչս, խառնեցէք զմագիլս ձեր ընդ աղաւնին միամիտ, հապա որորդք իմ հնարագէտք, մի՛ ապրեսցի եղջերու դաշտաւոր, հապա տեսից յոհմակս խաւարեայս, ոլացարուք զկնի արագոտն այծեմանն, բայց մի միայն յորձանկիցիք, գուցէ պարտիցիք յառաջնում ընթացից նորա, ղաւղեսջիք, զարմանակալ լինջիք եւ տուք ժամ միմեանց ի ձորամուտս դարանաց ձերոց։

Ղուն ի շանէ առցէ զքաջ ընթացսն, յորժամ վաստակեսցի առաջինն, ապա առցէ երկրորդն, թիւրեցարուք թիւրքդ ընդ ուղղոյն, կամակորեցէք կամակորքդ ընդ երանելւոյն, կարդեցէք, տուք ցմիմեանս, այր յառնէ առնուցուք իբրեւ զգունդ։ Եթէ այդպիսի հնարիւք ոչ հնարիմք, յաղթէ նա մեզ եւ կորնչին պարծանքն մեր. եթէ այդպէս կամակոր պատճառանաւք ոչ յաղթեմք, ջանայ անցանէ բառ մեզ եւ լինի մեզ սուգ անհնարին. եթէ աճապարէ եւ զերծանի, այլ ոչ եւս կարեմք ըմբռնել. զբազումս յափշտակեալ է[ր] նա ի մէնջ, եկայք խնդրեսցուք զվրէժս այնոցիկ զորս փախոյցն ի մէնջ աւրինակաւ(ք)ն, զորս նկարեաց յաշխարհի եւ ուսոյց զբազումս առաքինանալ։ Վնաս մեծ արար նա ի բանակս մեր, զի թէ միայն էր, չէին յոյժ մեծ խարանք նորա, այլ մեզ այն չար է, զի զբազումսն խարէ, զի եւ զկանայս անդամ ճոխացոյց եհան ի գլուխս մեր եւ ահա կոխեն զգլուխս մեր տռիւք իւրեանց՝ յորժամ նայի թարգմանէ այրւոյն եւ մռացուցանէ նմա զմահ ամուսնոյ իւրոյ. ոչ տայ ինձ թոյլ հեղձուցանել զնա արտմութեամբքն եւ չտայ առնել նմա բան հայհոյութեան, եթէ կամիմ ձգել ի նա զնետս իմ, լինի ի նմա իբրեւ զվահան ընդդէմ երեսաց նորա. չէջի ածէ զձեռն զգլխովք որդոց, եւ ջնջէ զարտասուս յաչաց նոցա, զգեցոյց նոցա զզաստութիւն եւ արար զնոսա ծերս ողջամիտ վարդապետութեամբ իւրով. զգողութիւն որ է գաւառ ձախոյ իմոյ, ոչ ետ թոյլ պաշտել յաշխարհի, վասն զի ոչ թոյլ տայ[ր] կարաւտելոցն կամ աղքատացն երթալ գողանալ, զի զամենեցուն պէտս լցուցանէ. առ ձ երթայց ի զատ՝ ո՞չ գիտեմ, ամենայն նոք սիրէ զնա [եւ] ես միայն ատեցի զնա. արար ինձ զերկիրս երկինք, զի ի նմա հաւատարութիւն եւ ի սմա միաբանութիւն ընդ նմա։ ՅԱստուծոյ՝ որ ի վեր է տանջիմ եւ ի Յոբայ՝ որ ի խոնարհ է այպանիմ։ Եւ զայս զոր ասեմս ձեզ, որդեակք կորստեան իմոյ, գիտէք եւ առաւել եւս քան զիս։ Խոստացեալ եւ զձեզ սատարիկ նիզակաւք եւ ձգեաց զնետս իւր դեղեալս. զի՞ թագուցանեմք զցաւս մեր ի միմեանց, եկայք յայտնեսցուք զծիծաղելիս մեր միմեանց, զի ահա երկուծերքն կազմաւէրք, որ մարտեան ընդ Ղուշանայ որդոյ միամիտ աղաւնոյն, գողացան նախ զամօթս իւրեանց ի միմեանց եւ ապա յայտնեցին միմեանց զամբարշտութիւնս միմեանց. (յ)այժմ եւ դուք էիք զաւրք իմ, գողացաք թագուցաք ի միմեանց զցաւս մեր, եկայք բերցուք ի մէջ զվայս եւ զգոյժս մեր, զի եւ դուք վիրաւորեցայք ի նմանէ։ Եւ ես ունիմ այխս մեծամեծս, եկայք անկցուք իբրեւ զհէն ի վերայ, եւ ապատակեցէք ի կողմն մի իւրաքանչիւր որում

---

210. AB ճշմարիտ էր բանք սատանային (A ստին)։ — 211. AB ակն արկեսցէ (B ակնարկեսցէ) Ի—. Նոսրը ջնջեցի։ — 20(?)—214. Համմտ. Վանական, "Ասեն բազումք թէ ընդէ՞ր ետ զնա ի ձեռս նորա. զի գիտէր թէ արդար է. զի գիտասցեն զնա որք ոչ գիտէին եւ մի զի սատանայ յանդուգն լիցի, զի պարտաւորելոց էր ի մարմի արդարոյն եւ երկրորդ (E յերկրորդ) Ադամայ եւ դարձեալ զի մի կարծիցէ թէ տկար է նա եւ Աստուած ակն առնու եւ սիրէ զայր մի, որ ոչ է արժանի սիրոյ»։ Եփրեմի միտքը պարզաբանուած է հոս բնականաբար։ — 214. B ազատէ։ — 217. A ի ստութեանն։ — 217. AB բարի ոք։ — 220. A եւ առ։ — 222. AB լէգէոնաց։ — 223. AB զբանակս (A բեեղզեբուղ), զոր կ'ուղղեմ, այլազգ անիմաստ. բայ մը կը պակսի։ — 224. AB "ամքն," ուրեմն նաեւ "ամենեքեան,"։ — 231. A յաղտ յոսկին, B աղտ ոսկին։ — 233. AB եւ (B չիք Ի—) զգուշ լերուք։ — 235. AB խորամանկութիւնք։ — 236. B կեղծաւորութիւնն։ — 239. B ապա։ — 240—243. տես ՀԱ. էջ 625, հմմտ. նաեւ ՀԲ. "վարուժանակ,"։ — 241—242. B որ զորդին հնարագէտք. տես ՀԱ. էջ 624։ — 243. B ապա։ — 245. B գուցցէ։ — 247. B մի միաց։ — 247. A ի ձորամուտ, B ի ձորամուտ։ — 248. B ընթացք։ — 249. B վաստակեցի։ — 252. B այր առնէ։ — 254. B կորնչի։ — 255. B պ ճառն։ — 256. AB ընդ. ուղղեցի։ — 259. B այնց կամ զորս փախոյց օրինակաւ։ — 262. A խարանք։ — 263. B մեզայն չար է զի բազումս (A բազմօքն). տես ՀԱ. էջ 624։ — 265. B ապա։ — 267. B տամ։ — 271. B որքոց։ — 174. A վարդապետութեամբն։ — 174. B զթողութիւն։ — 174. "գաւառ,. տարբերէնի մէջ գողութիւն իգական է։ — 281. A միաբանութիւնն։ — 284. A չիք Ի—։ — 285. B դեղեալս։ — 288. A կարգաւէրք . . . AB մատեան։ — 293. B զվկայս։ — 296. B եւս պատահեցէք. տարա-

digitised by A.R.A.R.@

հասցէ, առէք ի ձեռն զգոյժս չարեաց եւ եղիցին ի ձեզ իբրեւ զկարեւալ աղեղունս, պատկանեցէք ի նա զհամբաւս իբրեւ զնետս եւ ձգեցէք ի Յոբ որպէս ի նպատակ. այլ ոչ յաճախեցից պատուիրել ձեզ, քանզի առաւել ես գիտէք դուք զչարիսն քան զիս։

Պատրաստեցաւ սատանայ զաւրաւք իւրովք, եւ էջ եկաց ի մէջ պատերազմին, որոյ նման է գալուստն իւր Յուդայի աշակերտի իւրոյ, որ ժողովեաց ի վերայ Տեառն մերոյ զգունդս զլացողացն։ Բայց զաւրութիւն Տեառն սաստեաց ի նոսա եւ չոգան յետս յետս եւ զարկան զգետնի։ Նոյն զաւրութիւն եւ դողացոյց զառաջինան երթալ յետս զաւրութեամբ նորա ի ծառայէ նորա։ Ամաչեաց սատանայ եւ Յուդայ եւ կործանեցան դեւքն եւ խաչահանուքն։ Յաղթեաց Տէր մեր իբրեւ զթագաւոր եւ պսակեցաւ Յոբ իբրեւ զյաղթող. զաւրութիւն ձախուն մարտեաւ ընդ աշակերտի աջոյն եւ Յուդայ աշակերտն սուտ մարտեաւ ընդ Տեառն մերոյ ճշմարիտ վարդապետին, բայց յամաւթ եղեւ յերկոսին մասինն, զի նմա վայելէ ամաւթ եւ նախատինք։ Ամաչեացէ սատանայ եւ Յուդա աշակերտ իւր։ Առաքինացաւ Տէր մեր եւ Յոբ նահատակ իւր։ Այլ զայս ամենայն զալխզըաւսանաց սատանայի ոչինչ գիտէր Յոբ եւ ոչ զչար խորամանկութիւն նորա յայտնեալ ի ճշմարտէն, այլ բստ ավորութեան իւրում վաստակէր ի գործս արդարութեան եւ սկսան ընթանալ կողմնակիցք ձախուն։

[Բայց պարտ է գիտել թէ ուստի էր ազգաւ Յոբ. որ այնպիսի հռչակաւոր անուան արժանի եղեւ։ Էր սա ի ցեղէ Եսաւայ, որդւոյ Իսահակայ, եւ յառաջ էր անուն նորա Յոբաբ։ Եւ առեալ կին արաբացի ծնաւ որդի, որում անուն էր Ննոն եւ հայր Յոբաբայ որ է Յոբ Զարեհ, որդի որդւոյն Եսաւայ եւ մայր նորա Բոսորացի, եւ էր նա երրորդ յԱբրահամէ. եւ այս են թագաւորք, որ թագաւորեցին յԵդոմ, յորում եւ նա եղեւ իշխան աշխարհին։ Առաջինն Բաղակ Բէովրեանց որ կամէր կոտորել զիսրայէլ յանապատին եւ անուն քաղաքին նորա Դենոբայ. յետ Բաղակայ Յոբաբ որ է Յոբ, յետ նորա Ասոմ, որ էր զաւրավար յերկրէն Թեմնացւոց, յետ նորա Ադադ, որդի Բարովդայ որ կոտորեաց զՄադիամ ի դաշտին Մովաբու եւ անուն քաղաքի նորա Գեթեմ։ Եւ անուն բարեկամացն Յոբայ Եղիփազ, Բաղդատ, Սովփար արքայ։ Եւ գրեաց զամենայն առաքինութիւն Յոբայ եւ զպատերազմն Մովսէս մարգարէ։ Ոչ նախատի անուն եւ առաքինութիւն Յոբայ վասն տոհմին Եսաւայ, որպէս եւ ոչ անուն Աբրահամու վասն քաղդէացւոյն եւ ոչ Մելքիսեդեկ վասն Քանանու, նոյնպէս եւ ոչ Յոբ վասն եդովմայեցւոյն, զոմն յամենայն աստուածաշունչ գիրս համբերութիւն Յոբայ ըստ այնմ զհամբերութիւն Յոբայ լուարուք եւ զկատարումն Տեառն տեսէք։] Առանձինն եմուտ ի պատերազմ ընդ Յոբայ եւ յաղթեցաւ, ընդ Տեառն մերոյ եւ կործանեալ ի Տեառնէ կոխան եղեւ առաքելոց Տեառն մերոյ եւ ամենայն որդւոց աւազանին, յորոց փառաւորի ամենասուրբ Երրորդութիւն, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։

Հրատր. Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

կուսական է տեղւոյս անեղծութիւնք։ — 301 A զաւ։ — 302. A զաւրաւքն, B զօրքն։ — 303. B նմանէ։ — 307. B յետս։ — 310. B Յուդայ: — 314. B մարտ. ընդ աշակերտն սուտ, A "մարտ եւ ա" եւ զատարկ տեղ։ — 319. B ալխ։ — 321. A ավորութեանն։ — 227—324. այսպէս կը համառօտէ վ. անական. "Աւէ. պատերազմ է այս մեծ. որ կարգի անուն նորա յիմ (E ամենայն) դարս. եւ պարծեցայ առաջի Տեառն, եւ առաջի վասն Յոբայ թէ տաց զնա ի ձեռս իմ զատանի աղտ յակին (E յաղտ ո.) եւ եա իշխանութիւն ինձ. արդ պիտոյ են ինձ հնարք եւ խորամանկութիւն ձեր. թաղեցէք (CD թաքիցէք) եւ թագուցէք զորոգայթս ձեր. հապա առաքինի վարժանակք իմ ապականիչք. խառնեցէք զմագիլս ձեր յազգանի միամիտ, հապա որսորդք իմ հնարագէտք. մի ապրեսցի եղջերու պաշտաւոր. հապա ոհմակք խաւարեայք, ոլացարուք զկնի (E չիք զկնի) արագոտն այծեման, գարանակալ լինիք. ժամ (E զամ) միմեանց չուն ի չանէ առէք (E առնէք) զքաջ ընթացն. թէ յաղթէ նա մեզ, կորուսին պարծանք մեր, եւ թէ միայն էր նա. չէին յուժ խարանք (CD խորանք) նորա, հայհոյութիւն ալրւոյ, եւ զօրութիւն ազգատի. խեղդ որդւոյ, զգործիս մեր յափշտակեաց. կանանց եա կոծել. առ ս երթայց ի գաղ ոչ գիտեմ, զի ամենայն որ սիրէ զնա, եւ միայն առեցի զնա. յԱստուծոյ որ ի վեր է տանջիմ եւ ի Յոբայ որ ի խոնարհ է այպանիմ. զի թագուցանեմ զդաւս մեր ի միմեանց. պատմեցուք միմեանց որպէս ծերքն, որպէս երկու Շուշանայ որքոյ (DE պատմեցուք ոսցին նմա ծերք երկու...)։ Զայս եւ այլ նման ոսցին խաւսեցաւ ընդ զաւրս իւր. էջ եկաց ի մէջ պատերազմին նման (չիք E խաւսեցաւ...նման) Յուդայի մատնչին իւրոյ աշակերտին, որ ժողովեաց ի վերայ Տեառն (E տան) իւրոյ զգունդս զլացողացն (E ւլացողական). ամաչեացէ սատանայ եւ Յուդայ"։ — 324—348. Հմմտ. ՀԱ. էջ 628։ — 326. B որ այնպիսի անուան արժանաւորեցաւ, A ալ արժանաւորեցաւ.

ուզղեցի։ — 335. AB. Դէնոբայ։ — 337. B Բարովդայ։ — 343. B որպէս եւ անունն։ — 345. A յեդովմայեցւոցն։ — 348. A զհամբերութիւնն։ — 349. A առանձինն։ — Վերջաւորութեան մասին մեծապէս կը տարակուսիմ։

ՑՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ ՆՈՐ-ԲԱՅԱԶԷՏԻ

Ցուցակ Ձեռագրաց Ս. Աստուածածին մայր եկեղեցւոյն:

(Շարունակութիւն։)

33.

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

?

Այս Յայսմաւուրքը երկու տարբեր ձեռագիրներու միութենէն կազմուած է. յաջորդ քննութեանս մէջ դիւրութեան համար առանցմէ առաջինը կը կոչենք A, իսկ երկրորդը B։

ԹՈՒՂԹՔ՝ 533, որմէ A 1-51 եւ 500-533, իսկ B՝ 52-499: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 37×25×13 սմ.: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն, իւրաքանչիւրը՝ A 25×8 սմ., B 28×8 սմ.: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր. Թանաք՝ սեւ, վերնագիրը. սկզբնատողերն ու սկզբնատառերը կարմիր եւ բալազոյն. տող՝ A 28, B 38: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝

2

digitised by A.R.A.R.@